

Pro Philosophia Szakkollégium

2021–2022

A vágy dimenziói

Irányító tanár

Dr. Szigeti Attila egyetemi adjunktus

Szakkollégista

Bakos Bernadett Zsuzsánna

A vágy dimenziói

A kanti vágyóképeség és a lacani vágy fogalma

Miként függ össze a vágyóképeség és a fenséges tapasztalata a kanti filozófiában, illetve ez a dinamika hogyan világíthatja meg a lacani vágyelméletet? Az alábbi dolgozat ezekre a kérdésekre keresi a választ Kant három művéből kiindulva: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetéséből*, *A gyakorlati ész kritikájából*, illetve *Az ítélőerő kritikájából*; illetve Jacques Lacan elméletéből és az elméletéről szóló tanulmányokból.

1. A kanti fenséges tapasztalatának szerkezete

Kant szerint, ahogyan azt *Az ítélőerő kritikájában* kifejti, a fenséges tapasztalata nem egy érzettől (a kellemesség érzete), és nem is egy meghatározott fogalomtól (a jó fogalma) függ, hanem egy meghatározatlan fogalomtól, mely által az ész számára felfeslik saját érzékin-túli képessége, és ez örömmel tölti el az elmét. Ebben a különös tapasztalatban tehát, nem a tárgy megismerésén van a hangsúly, hanem a tárgy által kiváltott határtalanság élményén. A fenséges tapasztalata egy meghatározatlan észfogalom ábrázolását teszi lehetővé az elme számára, melyet nem a játék, hanem a komolyság érzése övez. Egy olyan komolyságé, mely a tisztelet által mégiscsak örömmézzéssel (negatív örömmel) és a felemelkedettség érzésével társulhat.

A fenséges tapasztalatát kiváltó tárgy célellesnek bizonyul az ítélőerő számára a tárgy megismerésének tekintetében, de előmozdítólag hat az ész számára, mivel nem a tárgy hordozza magán a fenségesség jegyét, hanem az autonóm akaratban levő észeszmékkel összefüggő fenségességet képes előmozdítani, s megtapasztalhatóvá tenni. Tehát a fenséges érzete rámutat az elmében rejlő természetfeletti eszmék célszerűségére, a fenségest előidéző tárgy csupán eszközként szolgál az érzékfeletti célszerűség megjelenítésében. S amennyiben a fenséges érzete az ésszel és a tisztelettel hozható összefüggésbe, annyiban feltételezhetjük, hogy a vágyóképeséggel is kapcsolatban áll.

Vegyük hát számba mit is takar a kanti fenséges kettős felosztása: a matematikai és a dinamikai fenséges, mely mozgásba hozza az elmét. Abból a fontos megállapításból kiindulva, hogy a fenséges tetszik, habár célellesnek bizonyult, mégis közvetetten a képzelőerőre vagy a vágyóképeségre vonatkozik, ezek képességérzésére. A

megismerőképeség képessége a képzelőerő matematikai fenségességének tapasztalatában, míg a vágyóképeség képessége a dinamikai fenség tapasztalata által érhető tetten.

1.1. A matematikai fenség időbeli végtelensége

„Fenség az, amivel összehasonlítva minden más kicsi”¹, s mivel az érzéki dolgok relativizálhatóak, ezért semmi sem nevezhető fenségnek, ami az érzékek tárgya lehet. Viszont képzelőerőnkben megvan a törekvés a végtelenbe való előrehaladásra, eszünkben az igény az abszolút totalitásra, ezért maga a meg-nem-felelés felkelti egy bennünk lévő érzékin-túli képesség érzését.

A képzelőerő a matematikai fenség esetében fenntartja az időbeli kontinuitást, a törekvés az előrehaladásban van, melynek célja a végtelen, mely elérhetetlen a véges lények számára, csak a szüntelen előremozduló törekvés marad fenn. Az ész viszont abszolút totalitásként feltételezi ezt a végtelent, amennyiben egyként, összességként próbálja megragadni. De láthatjuk, hogy az elmeerők csupán törekszenek, illetve próbálkoznak, végcéljuk elérhetetlen számukra a meg-nem-felelés miatt. A szemléletben végzett nagyságbecslés esztétikai és nem matematikai. A matematikai nagyságbecslés számára nincs legnagyobb, az esztétikai számára viszont van; „a matematikai nagyságbecslés ugyanis mindig csak az azonos fajtájúakkal való összehasonlításban megállapítható relatív nagyságot ábrázolja, az esztétikai nagyságbecslés ellenben az összemérhetetlen nagyságot, amennyire ezt az elme egyetlen szemléletbe befogni képes.”²A felfogás (*apprehensio*) progresszívnek bizonyul, mivel a képzelőerő a végtelenbe mehet vele. Viszont az egybefogás (*comprehensio aethetica*) számára már nehéznek bizonyul az egésznek az átlátása, mely még számon tud tartani minden egyes lépést. „Minél tovább jut azonban a felfogás, annál nehezebbé válik az egybefogás, és hamarosan elér maximumáig.[...] A képzelőerőben halványulni kezdenek az érzéki szemlélet elsőként felfogott rész megjelenítései, de a képzelőerő mégis továbbhalad, hogy újabbakat fogjon fel, akkor ezzel éppen annyit veszít az egyik oldalon, mint amennyit a másikon nyer, elérvén az egybefogásban egy olyan legnagyobbig, amelyen nem képes túljutni.”³ A képzelőerő meg-nem-felelőnek bizonyul azon képességben, hogy egy ilyen nagyság fogalmát ábrázolja.

Akkor mégis mitől tapasztalható szubjektív célszerűség, amely tetszést vált ki? Kant szerint a végtelennek az elgondolása az, amely tetszést válthat ki, mivel ez előhívja az elme

¹ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*. Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2003, 162. o.

² *Uo.*, 164. o.

³ *Uo.*, 164. o.

olyan képességét, mely meghaladja az érzékek mércéjét, úgy tűnik mintha ez a képesség érzéken-túli lenne. Ez a szellemi hangoltság nevezhető fenségesnek, s nem az objektum. Mit is jelent Kantnál ez a hangoltság? Kant válasza: „[...] egy dolog fenségesként való megítélésében a képzelőerő az észre vonatkozik, hogy szubjektíve összhangban kerüljön az ész (nem meghatározott) *eszméivel*, azaz hogy létrejöjjön az elme olyan hangoltsága, amely adekvát és összeillő azzal, amelyet bizonyos (gyakorlati) eszméknek az érzésre tett hatása idézne elő.”⁴ Kant újra hangsúlyozza, hogy a fenséges nem az objektumhoz tartozik, hanem a szubjektumhoz. A fenséges az észeszmékben található, nem az objektumban, de a fenséges tapasztalatában elengedhetetlen egy objektum léte, hiszen a szubjektum nem afficiálhatja magát közvetítő nélkül. Az eszme elérése számunkra törvény (abszolút egész), illetve a meg-nem-felelésnek az érzése tiszteletet vált ki. A fenséges esetében a képzelőerő korlátozott, de ez bizonyítja a rendeltetést, hogy elérje az ész eszméjének mint törvénynek való megfelelést. Tehát a fenséges érzése saját magunk iránti tisztelet, melyet szubrepció (ezt a tiszteletet felcseréljük az objektum iránti tisztelettel) által egy természeti objektum iránt érezhetünk, hiszen ez teszi számunkra megtapasztalhatóvá megismerőképességeink érzéken-túliségét.⁵

A fenséges érzése egyfelől örömtelenség a meg-nem-felelés miatt, másrészt viszont öröm, mert ez az ítélet összhangban van az észeszmékkel, melyekre való törekvés törvény számunkra. Ebben rejlik tehát a szubjektív célszerűség. A képzelőerő és az ész vonzó-taszító dinamikája „kontrasztjukban is harmonikus”⁶ játékként jelenik meg. A fenséges tapasztalatában a képzelőerő és az ész dialektikája hozza létre azt a felismerést, hogy a határtalanság és a végtelenség potenciálisan megragadható a jövőben, mivel mi magunk rendelkezünk ezzel az eszmével. A totalitás lehetősége vágyként mindig ott lebeg az észeszmék horizontján.

1.2. A dinamikai fenséges térbeli határtalansága

A dinamikai fenséges tapasztalata a hatalom fogalma köré szerveződik a kanti rendszerben. Kant meghatározásában a hatalom olyan képesség, mely képes legyőzni minden akadályt, s képes ellenállni más hatalmaknak. Az esztétikai ítéletben a természeti dinamikai fenséges olyan hatalom, amely nem képes hatalmasságként felettünk állni. Határtalanság, melyet nem határol semmi. A fenségest kiváltó tárgyat félelmet keltőnek kell megjeleníteni ahhoz, hogy a félelmen való felülkerekedés lehetőségét megteremtjük. A felülkerekedés az ellenállás

⁴ *Uo.*, 168–169. o.

⁵ *Vö. Uo.*, 170. o.

⁶ *Uo.*, 171. o.

nagysága szerint ítéhető meg.⁷ A félelmet keltő természet, amennyiben biztonságból szemlélhető, a fenséges tapasztalatában fokozza a lélek erősségét, s a bennünk rejlő bátorság képességét mozdítja elő. A természet hatalmának ellenállhatatlansága felismerteti velünk fizikai tehetetlenségünket, de egyben rávilágít arra a képességre, hogy magunkat mint a természettől függetlent ítéljük meg: „a személyünkben hordozott emberiség nem aláztatik meg még akkor sem, ha maga az ember alulmarad ama hatalmassággal szemben.”⁸ Nem azért ítéjük fenségesnek, mert félelmet kelt, hanem mert feléleszti bennünk azt a fölényt, hogy kicsiségnek tekintsünk mindent, ami iránt a mindennapi életben aggódunk. Ezt csak olyankor érzékeljük, amikor magunkat biztonságban tudjuk, de a biztonság tudatának ellenére az önbecsülés semmit nem veszít erejéből. Ilyen esetekben a képességünk feltárulkozó meghatározottságáról van szó, amelynek diszpozíciója fellelhető a természetünkben. Ilyenkor az ember önnön tudatára ébred. Csak azt lehet tisztelni, aki nem rémül meg, és nem hátrál meg a veszély elől. Ezzel szemben maga az alázat érzése is az elme fenséges diszpozíciója, a fenséges iránti hódolatot alapozza meg az elmében.⁹

Az elmének fogékonynak kell lennie az eszmék iránt, hogy a fenséges érzésére rá tudjon hangolódni. „Hiszen az, hogy valami visszariasztó az érzékiség számára, ám ugyanakkor vonzó is, ez csak az eszmék előfeltétele mellett lehetséges, mivel nem másból adódik, mint a természetnek az eszmékkel való meg-nem-feleléséből és a képzelőerő arra irányuló erőfeszítéséből, hogy a természetet az eszmék sémájaként kezelje.”¹⁰

A természeti fenségesről alkotott ítélet az emberi természetben található: a gyakorlati eszmék iránti fogékonyságban, a morális érzésben, a jóság akaratában.

2. A lacani vágyértelmezés

A filozófiatörténet kezdetén a vágy úgy jelenik meg az ókori gondolkodóknál, mint az ösztönös hajlam, mely éles ellentétben áll az ész által vezérelt helyes étellel. Ez máris egy kezdeti érthetetlen paradoxonra világít rá, mivel a filozófia, a bölcsesség szeretete, a szeretet által mégiscsak feltételez egy hajlamból fakadó irányultságot.¹¹ Ezt a mélyen gyökerező ellentétet kívánta feloldani egy olyan XX. századi gondolkodó mint Jacques Lacan. Mindenekelőtt a vágnak, mint elementáris életerőnek egy új, etikai színezete kerül előtérbe.

⁷ Vö. *Uo.*, 173. o.

⁸ *Uo.*, 175. o.

⁹ Vö. *Uo.*, 177. o.

¹⁰ *Uo.*, 178. o.

¹¹ Vö. WALDENFELS, Bernhard: *A normalizálás határai*. Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2005, 209.

A vágy etikai szerepe átértékelődik: a teljesség igényeként fogalmazódik és irányát tekintve a jóra irányul.

A vágy magában hordozza ezt a kettős, egymásnak ellentmondó funkciót (az érzéki ösztönkésztetést és a transzcendens törekvést), amely leginkább a szubjektumnak a vágyott tárgyhoz való viszonyában ragadható meg a legjobban. A vágyott tárgy az egyik esetben a szubjektum önös érdekeit hivatott szolgálni, aki megszerezhető objektumként viszonyul tárgyához. A szubjektum nárcisztikus késztetéseinek veti alá a megszerzett tárgyat, amely ezáltal eszközzé válik, és megszűnik létezni. A másik esetben viszont a vágyott tárgy felfedi transzcendáló értelmét, vagyis azt, hogy a vágy természetéhez elengedhetetlenül hozzátartozik, hogy a vágyódó egy elérhetetlen után kívánczik.

Világossá válik számunkra a vágy kétféle értelme közötti különbség, amely egy hasadásesemény a szubjektum konstitúciójában. A vágy eseményében a szubjektum a lacani értelemben szembekerül önmagával.

2.1. Hasadásesemény a tükör-stádiumban, a lacani szubjektum kettőssége

Jacques Lacan a vágy létrejöttét egy hasadáseseményben fedezi fel, mely a tükör-stádium lényege. A tükör-stádium hat hónapos kor, illetve tizennyolc hónapos kor közötti életszakaszra helyezhető, s jelentős eseményként meghatározza a szubjektum, a lacani alany (*sujet*) létét: libidinális dinamikát rejt, rámutat az énnel az *imagókkal* való identifikációjára. „A lényeg azonban az, hogy ez a forma az *ego* (moi) instanciáját, még mielőtt az elnyerné társadalmi meghatározottságát, egy *fiktív* vonalban helyezi el, amelyet soha nem lehet magára az egyénre redukálni – pontosabban, amely csak aszimptotikusan éri utol az alany fejlődését (*la devenir*), bármi legyen is azoknak a dialektikus szintéziseknek a sikere, amelyek révén énként (*je*) kell megoldania a saját valóságával való viszállyait.”¹²

Lacan szerint az újszülött gyermek léttapasztalata az anyával való egység, mindaddig, míg fel nem fedezi tükörképét. A gyermeknek azért fontos az anyával való egység, mert saját testét széttöredezettnek érzékeli, motorikus képességei koordinálásában még nem rendelkezik kellő fejlettségi szinttel. Ezért, mikor a szubjektum tükörképében felfedezi saját egészként működő lényét, és elkezd azonosulni a tükörben látott képpel, felismeri önmagát. Lacan szerint ez a felismerés valójában félreismerés. „[...] az énnel a szubjektum nem a saját végső valóságát fedezi fel, hanem egy képpel azonosítja önmagát. Az identifikációnak ez a

¹² Jacques Lacan: A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja a számunkra. *Thalassa*. 1993. 2. 5–11.

félreértése pedig döntő minden későbbi lelki és tudati történés számára.”¹³ A tükörkép teszi lehetővé a szubjektum számára, hogy felfedezze önnön egységét, és elváljon az anyai egységtől.

A szubjektum az anyától független, különálló mivoltára ébred. Ez az elkülönülés viszont külsődleges lesz, mivel a képmás, amit a tükörben látok az más, nem én magam vagyok. „A tükör-stádium lényege nem az az empirikus pillanat, amikor az emberi csecsemő először ismeri fel a tükörképét, hanem az a »transzcendentális« esemény, amikor az érzések, mozgások, késztetések integrálhatatlan sokfélesége egy tartós és egységes kép körül megszerveződik. Ez a kép lesz a csomópontja az énézés és éntudat egész szövedékének, vagyis az »én« , az »ilyen vagyok«, az »ez vagyok« tudatának.”¹⁴ A tükörkép egy imaginárius kép, mely hamisan az éntudat alapjává válik, itt fogalmazódik meg a vágy egy vágyott egység felé. az imaginárius én egy vágyott egység lesz a szubjektum számára, de nem maga a szubjektum, „a kivetített vágykép tulajdonképpen idegen tőlem, egy másik személy bennem.”¹⁵

Hegel filozófiájából inspirálva, Lacan a psziché drámai eseményének tartja a szubjektum tudatának megkettőződését a tükörkép által. A hegeli úr-szolga dialektikáját vetíti rá a *moi* és *je* párra, ahol a *moi* szolgálaként kénytelen azonosulni az imaginárius *je* vagy *je-ideál* úri vágyával. Tehát Lacan a különböző tudat-pozíciók dialektikáját az egyénen belül fedezi fel, „[...] a psziché belső dinamikájára alkalmazza, a magam (*moi*) és az én (*je*) viszonyára.”¹⁶ A tükörkép egysége utáni vágyakozás valójában egy elidegenítő esemény, a szubjektum az imaginárius én vágyát sajátjaként éli meg, és ezzel kezd el azonosulni. A vágy mozgása is félresiklik, eltolódik ezáltal.

2.2. A valós én vágya

A valós én, Lacan szerint, azt a dimenziót jelöli a személyiségben, mely a tükör-stádium előtti énrre utal, arra a szubjektumra, amely még nem ismerte félre magát. A tükör-stádiumtól kezdődően a valós énrre rárétegződik az imaginárius rend és a szimbolikus rend hamis önmegragadása. Lacan szerint a valós én megragadhatatlan és leírhatatlan, akár csak a vágy.

Lacan élesen elhatárolja a vágy fogalmát a biológiai szükségletektől és a beszédben megfogalmazható igényektől. A vágy természete kielégíthetetlen, míg a szükségletek és

¹³ Olay Csaba – Ulmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*. L'Harmattan, Budapest, 2011, 353–354.

¹⁴ *Uo.*, 354.

¹⁵ *Uo.*, 355.

¹⁶ *Uo.*, 355.

igények kielégíthetőek. Lacan felfogásában a gyermek vágya az, hogy az anya vágyának tárgya legyen. Lacan sokszor hangoztatott mondata, hogy *az ember vágya, a másik vágya*. Ez a fajta megfogalmazás egy kétértelmű vágyra utal, egyrészt a szubjektum vágya a másakra irányul, vágyódik a másik után, másrészt a másoknak a *vágyára* utal, a szubjektum a másik vágyának kitüntetett tárgya kíván lenni.¹⁷

A jelölők láncolatában megragadt szeretetigényeken túl, mely a szimbolikushoz köti a szubjektumot, Lacan megteremt egy harmadik dimenziót: a vágy dimenzióját, mely a reális én vágyának felel meg. Ez a dimenzió a lehetetlen utáni sóvárgás, a lehetetlen vágya. „Ennek értelmében az ember olyan lény, akit *per definicionem* kielégíthetetlen vágy jellemez.”¹⁸ A vágy lehetetlensége, kielégíthetlensége azért tartozik a vágy természetéhez, mert a lehetetlen megismerésére törekszik, valódi öntudatra törekszik, azonosulni kíván, de a kettősségből adódóan sosem válhat eggyé. A szubjektum sosem azonosulhat teljesen vágyának tárgyával. „A szükséglettől eltérően, amely kielégül a tárgyában és lecsillapodik, a vágy sohasem éri el a tárgyát, illetve ha elérni véli, akkor kiderül, hogy mégsem az volt az igazi tárgy, a vágy köröz a tárgy körül, jelentéssel tölti fel, de elérni soha sem éri el.”¹⁹

A vágy kielégíthetlensége miatt a szubjektum folytonos hiánytapasztalata elmélyíti a vágyat. Lacan etikai alaptézise, hogy nem szabad engedni a vágyból, még akkor sem, ha a vágy tárgya elérhetetlen.

2.3. Borromeói-csomó: hármasszátú hermetikus rendszer

A lacani rendszer három dimenziót foglal magába: az imaginárius, a szimbolikus és a valós dimenziókat. A tükör-stádiummal kialakul az imaginárius dimenziója, mely a világról alkotott képzetünket foglalja magába. Az interszubsztivitás is első sorban dualisztikus viszonyok keresztül ad számot magáról. Majd a harmadik személy megjelenésével, az apával, aki a törvényt szimbolizálja, megjelenik a szimbolikus dimenzió. A szimbolikus dimenzió sajátossága, hogy értékrendszerek, eszmék alapján szervezi a szubjektum világát. A nyelv nyitja meg azt a társadalmi réteget, mely strukturálja a szubjektum világát, úgy, hogy a szubjektum a nyelv által lép be ebbe a közös világba. Lacan feltételezi, hogy a nyelv nem képes átfogni a teljes valóságot, ezért megalkotja a harmadik dimenziót, melynek a valós (le réel) nevet adja. A valós dimenziója nem szimbolizálható, ezért beszélni sem lehet róla, de

¹⁷ Vö. *Uo.*, 360.

¹⁸ *Uo.*, 361.

¹⁹ *Uo.*, 361.

mégis valamilyen negativitásban ott perzisztál a szubjektum elméjében, mint a tökéletesség vagy teljesség dimenziója.

A három dimenziójának megfelel a hiány három fajtája: a szükséglet (*besoin*) az imagináriusban érezteti hatását, majd ez a szükséglet szavak általi megfogalmazása igényné (*demande*) alakul. Az igényeinket, melyet másoknak szegezünk mindig kielégíthetetlen marad, amennyiben igényeink csupán tükröződnek egymás igényeiben, mint a tükörstádiumban a szubjektum. Ahogy a tükörben félreismerjük magunkat, úgy egymás és saját igényeink is félreismerjük, félreértelmezzük. Ha ezek a szükséglet-igényeink kielégíthetetlenek maradnak, akkor ezt az üresen maradt „teret” a valós dimenzióban a vágy (*désir*) fogja jelezni. A szubjektum kapcsolatait ezek a saját és más vágyak fogják szervezni, mert mindig arra fog törekedni, hogy kielégíthesse saját, illetve mások vágyát.

Ezeket a hármas rendszereket szimbolizálja Lacan elméletében a Borromeoi-csomó, mivel ezek úgy alkotják meg a zárt rendszert, hogy külön-külön nem kapcsolódnak egymáshoz. Ha az egyiket kivennénk, akkor az egész szétesne.

Következtetések:

A vágyókéesség fogalmát, az örömmérséssel együtt, Kant a pszichológiától kölcsönzi, de merőben másképp használja a vágyókéesség fogalmát, amennyiben az észnek a megismerőkéességéhez társítja, s nem pusztán materiális elvként, a boldogságkeresés eszközeként jeleníti meg. Kant *A gyakorlati ész kritikájában* így fogalmaz erről: „Magát a meghatározást persze úgy is rendezhetnénk, hogy az örömmérsést a vágyókéesség meghatározásával alapozzuk meg (ahogyan rendszerint valóban történni szokott), ezáltal azonban a gyakorlati filozófia legfőbb elvének szükségképpen *empirikusnak* kellene bizonyulnia, holott ez az, amit elsőnek kellene tisztázni, s amit ez a *Kritika* teljességgel megcáfol. Ezért ezt a magyarázatot itt ahhoz akarom szabni, hogy e vitatott pont – mint helyénvaló – kezdetben eldöntetlen maradjon. Az *élet* valamely lénynek az a kéesség, hogy a vágyókéesség törvényei szerint cselekedjék. A *vágyókéesség* ugyanennek a lénynek a kéesség, hogy *képzetei révén maga idézze elő e képzetek tárgyainak valóságát. Az öröm annak a kézete, hogy a tárgy vagy a cselekvés megegyezik az élet szubjektív feltételeivel*, vagyis azzal a kéességgel, hogy *valamely kézet előidézhetsi objektumának valóságát* (vagy cselekvésre határozhatja meg a szubjektum erőit, hogy ezt az objektumot létrehozza). [...]Könnyen belátható, hogy e magyarázat eldöntetlenül hagyja azt a kérdést, vajon mindenkor az örömmérségre kell-e megalapoznia a vágyókéességet, vagy pedig bizonyos

körülmények között csak a vágyóképeség meghatározását kell követnie, mert ez a magyarázat csak a tiszta értelem jegyeit, vagyis olyan kategóriákat foglal magába, amelyekben nincs semmi empirikus.”²⁰ Vagy *Az ítélőerő kritikájában* a vágyóképeség egy olyan felsőbb képességként mutatkozik, mely egyenesen a szabadságfogalomhoz igazodik, s az ész adja számára a törvényt. De itt is találunk példát arra, hogy miként kapcsolja össze az öröm vagy örömtelenségérzését a vágyóképeséggel „[...]a vágyóképeséggel szükségképpen összekapcsolódik az öröm vagy az örömtelenség – akár úgy (mint az alsóbb vágyóképeségnél), hogy megelőzi a vágyóképeség elvét, akár úgy (mint a felsőbbnél), hogy csak a vágyóképeségnek az erkölcsi törvény által történő meghatározásából következik –, ezért az ítélőerő éppúgy biztosítja majd az átmenetet a tiszta megismerőképeségtől, azaz a természetfogalmak tartományától a szabadságfogalom tartományához, mint ahogyan a logikai használatban lehetővé teszi az értelemtől az észhez való átmenetet.”²¹

A kanti architektonikában tehát, a vágyóképeség a három elmeerő közül az egyik, a megismerőképeség, illetve az öröm és örömtelenségérzése mellett. A vágyóképeséghez az észnek a megismerőképesége kapcsolódik. Az ész a priori elve pedig a végcél, legfőbb tárgya pedig a szabadság és az erkölcsiség. Ha a kanti architektonikából indulunk ki, akkor láthatóvá válik, hogy a vágyóképeség és szabadság szoros kapcsolatban állnak. A vágyóképeség megteremti az akaratot, az akarat pedig felfedezi magában a szabadság iránti igényét.

Kant *Az erkölcsök metafizikájának alapvetésében* egy lábjegyzetben megjegyzi, hogy a tisztelet érzését az akarattól származtathatjuk. A tisztelet az akarat törvény általi meghatározottságának tudata, egy olyan értéként jelenik meg melyben a vonzás és taszítás egyszerre működik. A tisztelet közel áll a hajlamhoz, de a félelemhez is, a megszűnés érzéséhez is. „Tehát olyasmi, ami nem tekinthető sem a hajlam, sem a félelem tárgyának, noha mindkettőre emlékeztet egyszerre. A tisztelet tárgya tehát csupán csak a törvény, méghozzá az a törvény, amelyet saját magunknak szabunk, de mégis mint önmagában szükségszerűt.”²² Olyankor érezhetünk tiszteletet a saját magunk szabta törvény iránt, ha azt szükségszerűnek feltételezzük. A tisztelet tehát az autonómia és a heteronómia paradoxonából származik.

A boldogságkeresés, a jólét természetes emberi szükségleteket, hajlamok, ezzel a szemben a törvény és a kötelesség, mely a jó akaratot valóban jóvá teszi, ez a két irányvonal

²⁰ Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. Gondolat, Budapest, 1991, 112. o. lábjegyzet

²¹ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*. Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2003, 87. o.

²² Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Gondolat, Budapest, 1991, 29. o. lábjegyzet

bármilyen közönséges észben is kialakítja a természetes dialektikát az észben belül. Csak a kötelességnek van morális értéke, de a kötelesség megléte vagy csupán az önszeretet hajtóereje-e a vezéradó elv, ezt sosem tudjuk megítélni másokról, tehát a tapasztalás révén ez sosem ítélni lehet meg, még az önvizsgálatban sem. A morális érték nem fedhető fel a látható cselekedetekben, csupán a belső elvben. A szigorú kötelesség parancsa többszöri önmegettagadást igényel.²³ Kant válasza erre a sokszoros önmegettagadásra a következő: „Éppenséggel nem kell az erény ellenségének lenni, hanem csupán hidegvérű megfigyelőnek, aki a jó iránti lelegeleveníbb vágyat nem tartja azonnal a megvalósult jónak – tehát csupán hidegvérű megfigyelőnek kell lenni ahhoz, hogy (főleg, ha az idő múlásával s a tapasztalatok nyomán ítélőerőnk kifinomultabbá és fogékonyabbá válik) egy-egy percre még abban is kételkedjünk, vajon létezik-e egyáltalán igazi erény a világon. S itt csak egy világos meggyőződés óvhat meg kötelességesszémink teljes elvesztésétől, s őrizheti meg lelkünkben a kötelesség törvénye iránti megalapozott tiszteletet: az a meggyőződés, hogy ha soha nem lennének is ilyen tiszta forrásból eredő cselekedetek, a lényeg mégsem az, hogy ez vagy az megtörténik-e; az ész önmagáért és minden jelenségtől függetlenül parancsolja meg, hogy mi történjék.”²⁴ Kantnál kötelesség iránti vágy van, ez a törvény mozgatórugója, ahol az ész bír hatalmas befolyással a szívre, és a méltóság tudata az, ami ilyen örvendetes a szív számára.²⁵

Érdemesnek találom itt megemlíteni, hogy Lacan talán Kanttól ihletődik azt a kötelesség-parancsot tekintve, hogy soha ne adjuk fel a vágyainkat. Másrészt észrevehető ugyanaz a vonzó-taszító mozgás, kapcsolat is, mely a szubjektumot a vágy képzelt tárgyaihoz fűzi. A szubjektum mindig hidegvérűen, távolságtartóan viszonyul vágyának tárgyához, hogy valóságát felfejtse. Vagy ellenkező esetben fejest ugrik a vágyott tárgy élvezetébe, s végül csalódik, amint kiderül, hogy mégsem az az igazi vágya. A közeledés és távolodás dinamikája úgy tűnik nélkülözhetetlen a vágytapasztalatban, mely az embert az élethez fűzi. Ne felejtsük el, hogy mit gondol Kant az élet és a vágyóképeség kapcsolatáról.

A lacani szubjektum is azért ismeri félre mindig önmagát, mert ha a másik vágya az én vágyam, akkor mint az én vágyamat öncélnak feltételezem, s amint látjuk bármilyen megvalósítása is az öncélnak, tehát a magam megvalósítása is eleve félreismert lehet, amennyiben akaratom által meghatározom saját magam, s végül ez a megragadottság mégsem bizonyul elégségesnek, akkor saját magam teszem saját akaratom tárgyává és így az öncél eleve elsikkad, mivel magamat eszközként használom. Csak az állandó kutatás marad,

²³ Vö. *Uo.*, 36. o.

²⁴ *Uo.*, 36–37. o.

²⁵ Vö. *Uo.*, 40–41. o.

mivel annak szükségszerűségét, hogy magunk találjuk meg önmagunkban a morális imperatívusz feltétlenségét nem érhetjük el, csak vágyhatunk utána, és felfoghatjuk felfoghatatlanságát. Ezért nem szabad engedni a vágyból: egyrészt, hogy ne essünk hamis képzetekbe önmagunkkal kapcsolatban, és dogmatizmussá váljon énképünk, illetve ezáltal az életünk is kimerevedik, másrészt lemondani sem tudunk róla, amennyiben ez képezi számunkra a legvégső célt, a totális szabadságot, a visszatalálást önmagunkhoz. Valószínűleg a lacani rendszer nagymértékben hordozza magán a kanti idealizmus jegyeit, eklektikus rendszere pedig világossá válhat a kanti olvasatból tekintve. A fenséges leírására azért van szükség, mert a dinamikai fenségesben tapasztalt tisztelet érzülete jól mintázza a lacani vágykeresés dinamikáját, a vonzó és taszító mozgás szüntelen fluktuálását.

A vágyam mindig megelőz engem, s általában ugyanazon többletézés után vágyódik mindig, csak másként öltözteti fel ezt a vágyat, a vágyam tárgyai között is a vágyam vágya képezi a vágy magját. A vágyam vágyja pedig a többlet, a teljesség. A vágy mindig alakváltozásokon megy keresztül, tárgyakon keresztül kíván megvalósulni (Ullmann), de szubsztanciáját tekintve egy üres halmaz, mely pozitívitásként hat a sujet-re. A modern vágyfogalom, ha szubsztanciáját tekintve istenként jelenítjük meg, akkor teljesen eltér a végtelen régebbi istenértől. A vágy azért tud hatást kifejteni a sujet-re, mert potenciális végtelenként van jelen. Valami, ami hiányzik, de a hiánya által meg is jelenítődik negatívumként. A vágyban a tárgy negatívumként jelenik meg, a vágy mozgása negatív mozgás, mindig az után vágyok, ami nincs jelen. Egy hiányzó értelem-többletre utal. Vagy a hiány aktuális negatívumként, s potenciális teljességként hat az elmére.

A Valós dimenziója az, ami ellenáll mindenféle szimbolizálásnak, a szimbolikus institúciók (Richir) szüntelen újraalkotását követeli, az állandó lerombolást és megkérdőjelezést, hogy ne meredhessen soha dogmatizmussá. Mert mi történik a kanti fenséges tapasztalatában? A megragadhatatlan fogalom újraalkotásra kényszeríti az elmét, hogy szimbolizálja az érthetetlen, a végtelent. Megragadhatóvá kívánja tenni, de az elme mindig eltéveszti tárgyát és visszahull önmagába. Viszont e mellett megjelenik az öröme, a lacani jouissance is: az elme megéri önmagaságát egy olyan hiposztázisban, mely nem körvonalazott, de nem jelenlévőként is tapasztalható. A romboló erő szubdiverzálódik, és áttételesen azonosul az énnel. Szüntelenül megújuló életerőként hajtja az elmét, a végtelenig képes hatást gyakorolni, s újrateherelni az embert. A vágyóképességben áll az élet hajtómotorja. Ahogy Spinoza az *Etikájában* kifejti, s ezt a gondolatmenetet Lacan is integrálja: „A vágy tehát nem más, mint maga a ember lényege, amelynek természetéből szükségszerűen következik mindaz, ami az ő fenntartását szolgálja; s ezért az ember

determinálva is van rá, hogy mindazt megtegye.” Ezért felhívás, etikai parancs Lacan szerint az ember számára, hogy soha ne adja fel a vágját, mely ehhez a szimbolizálhatatlan Valós dimenzióhoz köti.

Bibliográfia

KANT, Immanuel: *A gyakorlati ész kritikája*. Gondolat, Budapest, 1991.

Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. Gondolat, Budapest, 1991.

Az ítélőerő kritikája. Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2003.

LACAN, Jacques: A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja a számunkra. *Thalassa*. 1993. 2. 5–11.

OLAY Csaba – ULMANN Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*, L'Harmattan, Budapest, 2011.

WALDENFELS, Bernhard: *A normalizálás határai*, Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2005.